

DE ECONOMISCHE KRINGLOOP IN DISCUSSIE II

(een didactische verkenning)

drs. A. T. J. Vernooy

*In het eerste artikel van deze reeks is aan de hand van geldstromen tussen vijf sectoren, producenten, consumenten, overheid, bankwezen en buitenland, uiteengezet hoe de leerlingen zelf een eenvoudig kringloopschema kunnen construeren dat het economisch proces in een land redelijk benadert. Aansluitend is gedemonstreerd hoe de leerlingen zelf een simplistisch model van de nationale rekeningen kunnen opstellen aan de hand van dit pijlschema. De vraag die nu naar voren komt is in hoeverre deze benadering aansluit bij de methode die door het CBS wordt gehanteerd bij de opstelling van de Nationale rekeningen.**

Toetsing aan de nationale rekeningen

Het eerste verschil dat opvalt is de splitsing in sectoren. Het CBS onderscheidt vier hoofdsectoren: bedrijven, overheid, gezinnen en buitenland. De sector bedrijven werd tot voor kort voor bepaalde deelaspecten opgesplitst in drie subsectoren: de produktiehuishoudingen, de banken en giro-instellingen en ten slotte de overige financiële instellingen. Tegenwoordig wordt de subsector banken en giro-instellingen geheel opgenomen in de subsector produktiehuishoudingen. De sector overheid wordt opgedeeld in enerzijds het Rijk en de publiek-rechtelijke lichamen en anderzijds de sociale verzekeringen.

Voor ons doel kunnen we de sector financiële instellingen en de sector sociale verzekeringen buiten beschouwing laten.

Om onze nationale boekhouding op te stellen hanteert het CBS vervolgens voor elke sector een vijftal rekeningen te weten: rekening 1 goederen- en dienstentransacties, rekening 2 inkomensverdeling nader ingedeeld in rekening 2a primaire inkomensverdeling en rekening 2b secundaire inkomensverdeling, rekening 3 consumptie en besparingen, rekening 4 reële kapitaaltransacties en rekening 5 financiële transacties. In principe dus zes maal zes is zesendertig rekeningen.

Het doel van dit rekeningensysteem is te komen tot inzicht in het ontstaan, de verdeling en de besteding van het nationaal inkomen. Dit bereikt men door soortgelijke rekeningen te aggregeren. Een samenvatting van rekening 1 de goederen- en dienstentransacties voor alle sectoren levert de totale binnenlandse produktie op, die te herleiden is tot het nationaal produkt en vandaar verder te herleiden is tot het ontstaan van het nationaal inkomen. Sommering van de tweede rekening voor alle sectoren geeft de verdeling van het nationaal inkomen. Een combinatie van de derde rekening tenslotte geeft een beeld van de nationale bestedingen en besparingen.

De opzet van de Nationale rekeningen is zodanig dat zij een uitgebreid systeem van dubbelboekhouden vormen, waarbij elke post een tegenpost vindt bij een andere sector of op een andere rekening van dezelfde sector. De overzichtelijkheid hiervan is echter iets groter dan op het eerste gezicht is te vermoeden, daar niet elke sector een wezenlijke inhoud kan geven aan de rekeningen, of als daarvan om statistisch-technische redenen is afgezien. Zo komt bij de sector gezinnen natuurlijk geen produktie van goederen en diensten voor.

Het mag duidelijk zijn dat deze methode aanzienlijk complexer is dan het simplistische model dat in het eerste artikel is gepresenteerd. Het belangrijkste verschil schuilt in de sector bankwezen. In plaats van minimalisering van deze sector, is zij om didactische redenen uitgebreid tot de aggregatie van de rekeningen 4 en 5. De financiële en de reële kapi-

* Voor nadere informatie kan men terecht bij: Dr. N. H. Douben: Nationale boekhouding en economische kringloop uitgeverij Stenfort Kroese te Leiden en De Nationale rekeningen, jaarlijks gepubliceerd door het CBS.

taaltransacties van alle sectoren zijn nu samengevat op één rekening. Zodoende komen de investeringen, de afschrijvingen en de besparingen als één vermogenssector naar voren. De naam bankwezen raakt hierbij zijn letterlijke betekenis kwijt en kan slechts in overdrachtelijke zin gebruikt worden uit didactische overwegingen. Pas later kan men bij de afwikkeling in de klas eventueel terugkomen op deze aggregatie en de ware betekenis van de vermogenssector.

De hierboven geschetste samenvoeging van de rekeningen 4 en 5 uit verschillende sectoren tot één vermogenssector is tevens de enige aggregatie die in het simplistisch model voorkomt. De overige sectoren blijven in takt, zij het dat de overige rekeningen per sector zijn geconsolideerd. Zo krijgen we voor de productiesector een enkel overzicht, waarop alle elementen van de productie, de inkomensvorming en de inkomensbesteding zijn terug te vinden althans voor zover ze op deze sector betrekking hebben (zie voorbeeld ter illustratie).

De financiële transacties op rekening 5 geven overigens slechts saldo-grootheden. Inzicht in de omvang van de transacties op de geld- en kapitaalmarkt kan er niet uit verkregen worden. De consequentie hiervan is, dat de functie van de Nationale rekeningen in het vlak van de reële sfeer ligt. Op het VWO zal men hiermee niet kunnen volstaan aangezien het IS - LM theorema op het programma staat. Geldvraag en geldaanbod moeten kwantitatief benaderd worden. De omvang van deze grootheden kan niet teruggevonden worden in de Nationale rekeningen. Eigenlijk zou men zich hiervoor moeten baseren op het Monetair overzicht dat jaarlijks door het CPB wordt opgesteld. Didactisch kan men deze moeilijkheid omzeilen door een wat ruimere benadering van de financiële transacties in de Nationale rekeningen toe te passen in ons onderwijs.

Als wij de economische kringloop op bovengeschetste wijze hanteren als inleiding tot de Keynesiaanse modellen met als uiterste vorm het IS - LM model geven wij een principiële andere inhoud aan de economische kringloop dan het CBS doet bij de opstelling van de Nationale rekeningen. Dit hoeft niet bezwaarlijk te zijn als we ons realiseren dat de economische kringloop geen zelfstandig onderwerp van studie is binnen de economie, maar een hulpmiddel om andere problemen aan te pakken. Voor ons is dat het didactische probleem hoe wij de leerlingen in kunnen wijden in de grondslagen van Keynesiaanse modellen met een reële en een monetaire sfeer.

Natuurlijk is de sectorindeling zoals ik die hanteer niet nieuw. Integendeel, in bijna alle leerboeken komt een vermogenssector voor. De plaats die deze sector inneemt ten opzichte van de Nationale rekeningen wordt echter nooit toegelicht. Toch komt men bijna altijd tot een zelfde oplossing van het probleem van de toeneming van de kapitaalgoederenvoorraad. Dit probleem vloeit voort uit onze wens om deze toeneming, die in wezen een intermediaire transactie is, binnen de sector bedrijven, toch te beschouwen als een finale transactie. Het is de enige manier om te zorgen dat het nationaal produkt gelijk wordt aan het nationaal inkomen. Bovendien komen we niet om een vermogenssector heen zolang we de huidige Keynesiaanse modellen hanteren. Alle benaderingen moeten dan uitkomen op een soortgelijke sectorindeling, waarvan Raaijmakers terecht stelt dat de leerlingen zo een verkeerde indruk krijgen van de Nationale rekeningen. De benadering van het CBS om via informatie per sector te komen tot informatie over de totaliteit is volledig verdwenen.

De registratie van de transacties

Het verschil tussen mijn aanpak en de meer gebruikelijke benadering in de leerboeken zit vooral in het uitsluitend registreren van geldstromen. Tegenprestaties in goederen en diensten worden natuurlijk wel genoemd, maar niet vastgelegd in het schema. Het CBS heeft gekozen voor een registratie op het moment van de levering van goederen en diensten, zodat met name de voorraadtoeneming duidelijk tot uiting komt. In het model op basis van geldstromen is daarvoor een omweg nodig. Daar staat tegenover dat het CBS bij de belastingen uit pragmatische overwegingen uitgaat van financiële overdrachten en niet van verschuldigde bedragen.

De kernvraag die hierbij naar voren komt, is: wat zijn transacties en wanneer dienen zij geregistreerd te worden? Onder een transactie verstaat het CBS elke economische activiteit die in geld is uit te drukken. Registratie van deze activiteiten vindt plaats voor zover zij bijdragen tot zowel het nationaal produkt als het nationaal inkomen. Speculatieve winst door particulieren behaald op huizen, antiek, effecten etc. valt bijvoorbeeld buiten de Nationale rekeningen ook al draagt zij wel degelijk bij tot het inkomen van deze particulieren. Anderzijds wordt op basis van conventies voor het Rijk een afschrijving geconstrueerd die totaal ontbreekt in de overheidsboekhouding, maar die vereist is om een sluitend systeem te krijgen. Statistische haalbaarheid is belangrijker dan theoretische zuiverheid.

Voor het moment van registratie van transacties komen in principe drie gebeurtenissen in aanmerking. Het moment dat een overeenkomst gesloten wordt, het moment van levering en het moment van betaling. Aangezien op de rekeningen lasten en baten geregistreerd worden zou vanuit bedrijfseconomisch oogpunt te verwachten zijn dat het moment wat het meest karakteristiek voor de periode is, gekozen wordt. Bij verkoop is dat het moment dat de overeenkomst gesloten wordt. Ook de fiscus kiest hier uitdrukkelijk bij voor de bepaling van winst en verlies in een periode. Er is dan in de nationale boekhouding geen sprake meer van geldstromen en goederenstromen.

In wezen ligt hier de kracht van de benadering van Raaijmakers, die terecht stelt dat het idee van geldstromen en goederenstromen de leerlingen een onjuist beeld verschaft van de economische kringloop. In zijn praktische uitwerking blijft Raaijmakers uitgaan van de levering van goederen en diensten als moment van registratie, waarschijnlijk om niet te ver af te komen staan van de benadering van het CBS of om aansluiting te behouden met de dienstentransacties die ook bedrijfseconomisch als baten of lasten geboekt worden in de periode dat ze geleverd worden. Wellicht dat hij in een volgend artikel zelf toelicht, waarom hij dat doet.

Welke consequenties heeft dit registratieprobleem voor het secundair onderwijs? Moeten wij ons richten op een theoretisch zuiver betoog of moeten wij ons conformeren aan het pragmatisme van het CBS? Het lijkt mij geen van beide. De economische kringloop is geen op zichzelf staand theorema, zoals reeds eerder is opgemerkt. Het is een middel om tot iets anders te komen: *inzicht in de macro-economie*. Al naar gelang het doel wordt de behandeling van de economische kringloop aangepast. In de berekening van het Centraal Plan Bureau bijvoorbeeld wordt bij de opstelling van het Nationaal budget met een andere sectorindeling gewerkt, worden andere rekeningen gehanteerd en worden dezelfde begrippen met een andere inhoud gevuld. Belastingen bijvoorbeeld worden daar gebaseerd op de verschuldigde bedragen in plaats van de feitelijke afdrachten. Lasten en baten worden hier veel zuiverder benaderd.

Ook bij de opstelling van het Monetair overzicht hanteert het CPB een afwijkende sectorindeling. Ditmaal worden gezinnen en bedrijven samengevoegd wat vanuit monetair oogpunt gerechtvaardigd is.

In de lessituatie kunnen we een soortgelijk pragma-

tisme hanteren. Didactische eisen overheersen mijns inziens ten opzichte van theoretische eisen. De plaats van de economische kringloop tussen algemene inleiding en Keynesiaans model, het zelf ontwikkelen van een model door onze leerlingen in plaats van het aanhoren wat anderen hebben uitgedacht, en de geleidelijke opbouw van het abstracte denken, rechtvaardigen een benadering die afwijkt van alle andere pragmatische benaderingen alsmede van een theoretisch zuivere benadering. Het lijkt mij dan ook volledig gerechtvaardigd om een benadering toe te passen die gebaseerd is op financiële stromen.

Afronding in de klas

Na deze uiteenzetting dringt de vraag zich op of wij onze leerlingen zover moeten informeren dat zij volledig op de hoogte zijn met de benadering van het CBS. Het lijkt mij van niet. Na de aanpak met de financiële stromen zoals die in het eerste artikel is uiteengezet, kan men toelichten dat het CBS in principe een registratie verzorgt van het effect van de goederen- en dienstentransacties op het binnenlands produkt (of inkomen). De docent kan wijzen op de drie momenten die normaal gesproken optreden bij de verkoop. Het zou wellicht ook een aardige ingang kunnen zijn voor enkele lessen Recht. Wel lijkt het zinvol te wijzen op de verstoringen die bij het CBS optreden omdat men geheel afhankelijk is van beschikbaar cijfermateriaal.

Langzaam beginnen de leerlingen wat diepgang te bespeuren. Hun abstractievermogen neemt toe en ook al zouden zij nog niet geheel kunnen volgen dat reële en financiële stromen deelaspecten zijn van één zaak, dan kunnen zij toch het reductieproces begrijpen dat leidt tot het eenvoudigste kringloopschema. Alle andere verhalen zijn uitweidingen en zijstapjes van de hoofdweg. Gemakshalve kunnen we voor de leerlingen met de vereenvoudiging volstaan dat levering en betaling plaats vinden op het moment dat een overeenkomst gesloten wordt.

Op het VWO zal men later uitgebreid terug moeten komen op het drie sectoren model. Men zal de leerlingen aan de hand van de sector bankwezen een abstractieproces moeten laten doormaken. De banken en hun administratieve diensten horen ingedeeld te worden bij de sector produktie. Dit sluit weer aan bij de afdracht van loon, pacht, winst en rente die we op de vermogensrekening niet als lasten tegenkomen. Dat kan ook niet want rente is een beloning voor het ter beschikking stellen van kapitaal, niet voor de overdracht van kapitaal. De overdrachten staan samengevat op de vermogenssec-

tor zowel de interne overdrachten via afschrijving en winstreservering als de externe overdrachten via de geld- en kapitaalmarkt. Het ter beschikking stellen van de produktiefactoren is een reeks van transacties rechtstreeks tussen gezinnen en bedrijven en de beloning hiervan dient dan ook als lasten bij de produktiesector en als bate bij de consumptiesector naar voren te komen.

Een volgende stap in het abstractieproces vindt plaats als de sector overheid wordt toegevoegd. Men kan de effectieve vraag nu niet langer aflezen aan de batenzijde van de produktiesector. Men zal zich nu bewust moeten distantiëren van het ontlenen van macro-economische evenwichten aan een rekeningstelsel, zoals in eerste instantie werd gedaan.

Bij een nauwkeurige behandeling van de betalingsbalans zou men ook de problematiek van het verschil tussen binnenlandse grootheden, in casu alles wat op Nederlands grondgebied gebeurt en nationale grootheden, in casu alles wat Nederlanders en Nederlandse bedrijven waar ook ter wereld betreft, kunnen behandelen. In het secundair onderwijs leidt dit echter te ver van de hoofdzaken af om dit uitvoerig te doen.

De verwerking van de monetaire aspecten kan plaats vinden na de bespreking van de betalingsbalans. Men kan nu ook wijzen op de mogelijke ongelijkheid in baten en lasten en de monetaire verstoringen die hieruit voortvloeien voor de kringloop. Het onderscheid tussen de reële en de monetaire sfeer krijgt zo langzamerhand gestalte. De economische terminologie is inmiddels wat vertrouwdwerd gaan klinken en men laat zich (hopelijk) minder imponeren door abstracte redeneringen.

Het laatste en waarschijnlijk belangrijkste struikelblok is nauwelijks weg te nemen. Het moet voor leerlingen een enorm probleem zijn om zich te ontworstelen aan de chaos van vooronderstellingen die impliciet in allerlei opgaven verwerkt zitten. Wat in de ene opgave als vanzelfsprekend wordt aangenomen, wordt in de volgende opgave als onmogelijk verondersteld. Behalve goochelen met wiskunde en ingewikkelde begrippen moeten leerlingen ook goochelen met impliciete veronderstellingen. Elk examen voor met name het VWO geeft hier weer een reeks van voorbeelden. Micro, macro, economische politiek, monetaire theorie en internationale betrekkingen zijn onvoorstelbaar slecht op elkaar afgestemd. Wel overheid, geen overheid, wel dalende lonen, geen dalende lonen, wel monetair

evenwicht, geen monetair evenwicht, wel tekorten op de betalingsbalans, geen geldschepping etc. etc. Als iemand eens de moeite zou nemen om alle tegenstrijdige vooronderstellingen van een enkel examen VWO op een rijtje te zetten en te publiceren, zouden we waarschijnlijk een heel wat beter inzicht krijgen in de problemen waar onze leerlingen mee zitten. De leraar die zijn leerlingen hier bovenuit weet te tillen heeft wetenschap-filosofisch een huzarenstukje geleverd. Of er voor hem dan nog tijd is overgebleven om aandacht te schenken aan de economie in plaats van de economische theorie is echter zeer twijfelachtig.

Het kapstokmodel

Afrondend zou ik tot de volgende conclusies willen komen. De behandeling van de economische kringloop dient te gebeuren aan de hand van een kapstokmodel dat naast inhoudelijke vele andere doeleinden dient. De methode van toenemende abstractie sluit beter aan bij de gedachtengang van de leerlingen dan de methode van afnemende abstractie. Bovendien stimuleert zij de betrokkenheid van de leerlingen. Gezamenlijk formuleren zij de economische kringloop en individueel werken zij de Nationale rekeningen uit.

Didactisch gezien levert de bovengeschetste benadering een afronding op van de inleiding in de economie. Zij induceert een reeks verwijzingen naar latere hoofdstukken en maakt de structuur van het vak een stuk duidelijker. Het reductieproces wordt gestroomlijnd en resulteert in een geschikt uitgangspunt voor de macro-economische modellen. Het abstracte denken wordt bewust begeleid en geleidelijk uitgebreid.

Inhoudelijk kan men de leerlingen langs deze weg een redelijk inzicht bijbrengen in de Nationale rekeningen zoals het CBS die opzet, al zal men zich in het begin nog niet al te veel moeten voorstellen van de inzichten die reeds verworven zijn door de leerlingen. Het blijft een stortvloed van informatie die in korte tijd verwerkt moet worden. In een later stadium, bijvoorbeeld vlak voor een schoolonderzoek, kan men de inhoudelijke aspecten van de Nationale rekeningen nog eens dunnetjes overdoen. De gedachtengangen zijn dan wat beter ontwikkeld. Naar ik hoop heeft de benadering zoals ik die gesuggereerd heb, hier iets aan bij kunnen dragen.

EEN VOORBEELD TER ILLUSTRATIE

Uitgaande van het model van de Nationale rekeningen wordt een systeem opgezet voor een gesloten economie met overheid. Gemakshalve worden rekening 2a Primaire inkomensverdeling en 2b Secundaire inkomensverdeling samengevoegd. Voor de overzichtelijkheid zijn de rekeningen van dubbele nummers voorzien met weglating van omschrijvingen. De toelichting is als volgt:

<p>I = sector I de productiehuishoudingen
 II = sector II de overheid
 III = sector III de consumptiehuishoudingen
 A = Aggregatie van sector I, II en III per rekening</p> | <p>1 = rekening 1: Goederen- en dienstentransacties
 2 = rekening 2: Inkomensverdeling
 3 = rekening 3: Consumptie en besparingen
 4 = rekening 4: Reële kapitaaltransacties
 5 = rekening 5: Financiële transacties</p> |
|---|--|

De posten die cursief staan, zijn de posten die als saldo resteren op de desbetreffende rekening.

I.1				II.1			
afschrijving B	25	aankopen Ov	20	aankopen Ov	20	consumptie Ov	55
<i>netto produkt</i>	170	aankopen G	130	<i>afschrijving Ov</i>	15	<i>investeringen Ov</i>	30
		<i>investeringen B</i>	45	<i>netto produkt</i>	50		
	<u>195</u>		<u>195</u>		<u>85</u>		<u>85</u>
I.2				II.2			
loon	105	<i>netto t.w.</i>	170	loon	50	<i>netto t.w.</i>	50
pacht + intrest	28	<i>prijsverl. subs</i>	5	<i>prijsverl. subs</i>	5	<i>indirecte bel.</i>	25
winst	7			<i>beschikbaar ink.</i>	60	<i>directe bel.</i>	40
directe bel.	5				<u>115</u>		<u>115</u>
indirecte bel.	25						
<i>beschikbaar ink.</i>	5						
	<u>175</u>		<u>175</u>				
I.3				II.3			
<i>besparing B</i>	5	<i>beschikbaar ink.</i>	5	<i>consumptie Ov</i>	55	<i>beschikbaar ink.</i>	60
	<u>5</u>		<u>5</u>	<i>besparing Ov</i>	5		
					<u>60</u>		<u>60</u>
I.4				II.4			
investering B	45	<i>besparing B</i>	5	investering Ov	30	<i>besparing Ov</i>	5
		<i>afschrijving B</i>	25			<i>afschrijving Ov</i>	15
		<i>tekort B</i>	15			<i>tekort Ov</i>	10
	<u>45</u>		<u>45</u>		<u>30</u>		<u>30</u>
I.5				II.5			
tekort	15	<i>kap. verstrekking</i>	15	tekort	10	<i>kap. verstrekking</i>	10
	<u>15</u>		<u>15</u>		<u>10</u>		<u>10</u>
III.1				A.1			
				<i>afschrijving</i>	40	<i>consumptie Ov</i>	55
				<i>netto produkt</i>	220	aankopen G	130
						<i>investeringen Ov</i>	30
						<i>investeringen B</i>	45
					<u>260</u>		<u>260</u>

III.2			
directe bel.	35	loon 50 + 105 =	155
beschikbaar ink.	155	pacht + intrest	28
		winst	7
	<u>190</u>		<u>190</u>

A.2			
beschikbaar ink.	<u>220</u>	netto t.w.	<u>220</u>

III.3			
consumptie G	130	beschikbaar ink.	155
besparing G	25		
	<u>155</u>		<u>155</u>

A.3			
consumptie	185	beschikbaar ink.	220
besparingen	35		
	<u>220</u>		<u>220</u>

III.4			
overschot G	<u>25</u>	besparing G	<u>25</u>

A.4			
investeringen	75	besparingen	35
overschot	25	afschrijvingen	40
		tekort	25
	<u>100</u>		<u>100</u>

III.5			
kap.verstrekking	<u>25</u>	overschot G	<u>25</u>

A.5			
tekort	<u>25</u>	overschot	<u>25</u>

In de leerboeken worden deze rekeningen gehergroepeerd:

de sector bedrijven omvat: I.1, I.2 en I.3

de sector overheid omvat: II.1, II.2 en II.3

de sector gezinnen omvat: III.1, III.2 en III.3

de vermogenssector omvat: I.4, I.5, II.4, II.5, III.4, III.5

zodat de Nationale rekeningen geen vlees en geen vis meer zijn, maar er als volgt uit gaan zien (soms meer, soms minder uitgebreid)

Bedrijven			
afschrijving B	25	aankopen Ov	20
loon	105	aankopen G	130
pacht + intrest	28	investeringen B	45
winst	7	prijsverl. subs	5
directe bel.	5		
indirecte bel.	25		
besparing B	5		
	<u>200</u>		<u>200</u>

Gezinnen			
directe bel.	35	loon 50 + 105	155
consumptie	130	pacht + intrest	28
besparingen	25	winst	7
	<u>190</u>		<u>190</u>

Overheid			
aankopen Ov	20	investeringen Ov	25
afschrijving Ov	10	indirecte bel.	25
loon	50	directe bel.	40
prijsverl. subs	5		
besparing Ov	5		
	<u>90</u>		<u>90</u>

Vermogenssector			
investeringen B	45	besparingen	35
investeringen Ov	25	afschrijvingen	35
	<u>70</u>		<u>70</u>

Toelichting:

B = bedrijven bel. = belasting

G = gezinnen t.w. = toegevoegde waarde-

Ov = overheid prijsverlagende subsidie